

Kvinnodräkten i Rättvik under perioden 1696 - 1774, en sammanfattning.

RAINE MICKELS

Underlaget till denna artikel är hämtat från de bouppteckningar som finns i "Bilagor till lysnings- och vigselböcker" i Rättviks sockens kyrkoarkiv. Dessa uppteckningar omfattar endast gifta kvinnor. Dräkten bestod under denna tid av samma delar som i dag: olika former av huvudbonader, halskläde, löst snörvil, kjol, tröja och förkläde.

Huvudbonaderna

bestod av: timp, hatt, gråhätta, silkes- och lönnhätta. Det fanns två typer av hattar, "granna" och "grova". De grova, som användes i vardagslag, var gjorda av antagligen hemproducerat "lärte", dvs linnelärft. De granna var

av "slising", schlising, som var importerat från Schlesien. De senare var ofta försedda med "knitning", dvs. spets. Slisingshattarna var högre värderade i uppteckningarna än larteshattarna.

I materialet har jag endast hittat två timpar. Man kan tänka sig att de syddes om till hattar vid giftermål.

Gråhättan, som redan Linné uppmärksammade, förekommer sällan i uppteckningarna. Första gången en sådan nämns, är 1749.

De anges vara gjorda i ull eller bottenväv, ibland är de "krusiga", vilket i Rättvik innebär gåsögon.

Varje kvinna ägde också silkes- och lönnhättor.

Om dessa hättor vid denna tid användes av gift eller ogift kvinna till

Ordförklaringar:

Blaggarn = Restprodukt från linframställningen. Användes till vardagsskjortor vardagsöverdelar och särkar.

Fris = Grovt valkat och ruggat tjockt ylletyg, köptyg.

Kalmink = Blankt importerat ylletyg, vanligen randigt, men i Rättvik talas det om "svart" kalmink.

Kläde = Fint ylletyg med överskuren yta, köptyg.

Lärte = Lärft, linnetyg.

Rask = Ylletyg i tuskaft eller kypert med vaxad yta, köptyg.

Sars = Tunt ylle eller halvylle eller siden, köptyg.

Schlising = Tunn importerad linnelärft från Schlesien.

Västgöttyg (Wästiöt) = Tyg som sålts av västgötafnallor, allmän beteckning för köptyg.

kyrkan, går inte att säga. 1797 finns dock en ögonvittnesskildring om att de användes av de ogifta. Troligast är, eftersom sådana hättor var högt värderade, att de sparades av innehavarinnan, även efter det att hon gift sig. Från början anges lönnhättorna vara av "siag" schagg, och sammet. Den äkta sammeten var dyrbar, så de flesta hättorna är i "siag", dvs yllesammet. Den släta hättan, som senare gjordes av silke, anges i flera fall vara av svart kalmink. De flesta kvinnorna hade också flera huvudkläden.

Halsklädena

var av lärte och ibland är de spetskantade. De kunde också vara krusiga. Från mitten av 1700-talet förekommer "trikta", tryckta, kläden. Mot slutet av århundradet förekommer det halskläden i kattun och "bomul". Man är duktig på att särskilja olika kvalitéer.

Snörvilen

var från början av kläde, kalmink, vadmal och skinn. De röda klädessnörvilen dominerar i början av den studerade perioden. De var dyrbara kyrksnörvil, och bevarades länge. Kläde var ingenting man framställde hemma, utan det var köptyg. Vardagssnörvil i grön vadmal är inte så vanligt förekommande, de slets väl ut. Blått vadmalssnörliv nämns första gången 1751 och rosigt kalmink år 1750. Så fort rosiga tyger fanns att tillgå, började de att användas till snörvil. Skinnsnörvilen var mycket vanliga och man kan förmoda att de användes till vardags eftersom de var slitstarka. När Linné

Et fulduktit bälte med huus nikel och knif.

besökte Rättvik år 1734 lade han märke till att kvinnorna på kyrkbacken bar sammetssnörliv. Det förekommer enstaka snörvil av siag i upppteckningarna.

Kjolarna

fanns i en mängd olika kvalitéer, både hemvävda och i köptyg. Man kan säga att kyrkkjolarna var av köptyg och vardagskjolarna var hemvävda. Kjolarna fanns i följande färger: röda, gröna, bruna, grå, blå, svarta, skinn och lärft. Om det satt en bredda i dem går inte att säga. Begreppet ”breda” förekommer över huvud taget inte under den period som jag skildrar. Idag har den röda kjolen blivit brudkjol. På 1700-talet anser jag att den var den kjol som användes till kyrkan på första rangens högtidsdagar. Den är så vanligt förekommande att den måste ha använts till annat än brudkjol. Den är till övervägande delen gjord av kläde.

De gröna kjolarna är med några enstaka undantag gjorda av köptyget fris. Det finns mängder av kjolar i fris, utan färgangivelse. Det kan vara så att fristyget var så sammankopplat med den gröna kjolen att man inte ansåg det nödvändigt att ange färgen. I ett fall anges grön kruskiortil. Även en grön kjol i rask förekommer.

Den grå kjolen förekommer i ”västiöt-tig”. Västgöttyg anger att det var ett köptyg. Hur den kjolen användes är okänt.

Köptyger kunde inhandlas antingen av knallar eller på marknader. Marknader som till tid och omfattning var hårt reglerade av myndigheterna, var det ställe där landsortsbefolkningen kunde handla utanför köpstäderna.

Vedkontoret i Falun, som administrerade Falu gruvas aldrig sinande behov av ved, kunde betala för veden med köptyger som lärft, kläde och rask.

Brun kjol anges i kvalitéerna ull och västgöttyg. Man kan anta att den bruna kjolen varit en kyrkkjol. I Boda lever den kvar som högtidskjol. De blå kjolarna torde varit vardagskjolar. Det är okänt om de vid denna tid även användes till kyrkan. För de allra flesta anges att de är hemvävda eller gjorda av vadmal. Ett undantag är en förmögen hustru i Nedre Gärdsjö, som efterlämnade 24 kjolar. Hon hade en blå kjol i kläde. Man slås av hur många kvalitéer som anges i bouppteckningarna och hur säker man var på att definiera dem.

De svarta kjolarna är de mest intressanta. De fanns i flest kvalitéer, från vadmal till rask, i kläde, sars, kalmink, lärft, krusiga och husvävda.

Denna kjol måste ha varit den vanligaste kyrkkjolen. Man kan utgå från att den användes i fasta, sorg, vid begravning, nattvardsgång och på de

så viktiga böndagarna som förekom flera gånger om året. Noterbart är att den även förekom i svartfärgad lärft. Några vita kjolar i lärft och blaggarn förekommer. De kan ha varit sommarvardagskjolar.

Förkläden

fanns av många olika benämningar. Följande är huvuddragen. Kyrkförklädena, i början av perioden, består av vit lärft och rask. Under periodens senare del börjar först tryckta förkläden samt därefter kattunsförkläden uppträda. Det är intressant att se att tryckta lärftsförkläden och rosiga bomullsförkläden kan förekomma i en och samma bouppteckning. Det kan vara så att de ”blåkrusiga” kattunförklädena ersatte dem i blå rask. Det vita lärftsförklädet kunde vara spetskantat.

Här kan vi jämföra med Mora som än idag använder ett sådant till högtid. De övriga kyrkförklädena var alla i rask, och i färgerna blått, gult, grönt och svart.

Hur förklädena användes framgår inte, men man kan anta att det vita användes till den röda kjolen. Av de i rask är det gröna förklädet vanligast förekommande, följt av det gula och blå.

Ett fåtal uppteckningar omfattar alla raskförklädena. Troligt är att de blå och gula var ”finare” än det gröna, och att detta gröna kunde ersätta de andra. Första gången som ett ullförkläde förekommer i materialet är 1740. Färgen anges inte. Därefter förekommer ullförkläden mycket sporadiskt, där de bruna är vanligast, följt av enstaka röda. Även beteckningar som randigt ullförkläde och vardagsförkläde i ull förekommer, men vad detta innebär går inte att säga. Blaggarnsförkläden som troligen användes till vardags, förekommer också.

Tröjorna

förekommer i fyra varianter. Bruna, gröna, svarta och av skinn. Den bruna tröjan är alltid i kläde. Denna tröja är det första plagg som preciseras. I en uppteckning från 1696 anges ”en gamal brun klästria”, gammal år 1696, alltså. Brun tröja förekommer under hela 1700-talet. Den gröna tröjan är huvudsakligen i kläde, men enstaka i vadmal finns. De svarta tröjorna är vanligast i vadmal, men det finns även några i kläde. Skinntrojor är vanliga.

En plaggkategori som det finns förvånansvärt lite av, är överdelar i lärft. Även förmögna hustrur hade högst fyra överdelar i lärft, och kanske lika många i blaggarn. En fattigare kvinna hade en lärftsöverdel, och två blaggarnsöverdelar. Linnelärft verkar ha varit en bristvara. Särkarna var nästan alltid i blaggarn, och benämndes undersärkar.

Dalmålning från 1829 i Funäsdalens hembygdsmuseum (detalj). Den äldsta kända avbildningen av rättviksdräkten.

Det verkar också ha varit en liten tillgång på stickgarn. Under första hälften av 1700-talet, förekommer röda "sockor" i kläde, men från ungefär 1740 börjar *stickstrumporna* komma.

I varje bouppteckning förekommer bara ett eller ett par strumpor. Skor och liduväskor tas över huvud taget inte upp. Vita stickade fingervantar i "tråd" dvs lin eller bomullsgarn, förekommer.

I Moradräkten förekommer dessa än i dag. Det finns exempel på bälten för kvinnor. "Et fulduktit bälte med huus nikel och knif", vilket innebär att bältet var utrustat med nålhus, nyckel och kniv. Också här får man bege sig till Mora för att hitta bevarade exemplar.

I brist på bilder eller beskrivande texter vet vi inte hur alla dessa plagg, färger och kvalitéer kombinerades i olika situationer, men vi kan se att en betydande förändring av dräkten skedde i början av 1800-talet. Ylleförklädena blev vanliga, och de blå och gula raskförklädena försvann. De köpta kvalitéerna ersattes med hemproducerade tyger.

Den tidigaste kända avbildningen av rättviksdräkten från 1829 visar en dräkt och ett dräktskick som vi har lätt att känna igen och som väl stämmer överens med kaplanen Gunnar Ekströms dräktalmanacka som vi tillämpar idag. Den skildrar dräktbruket vid mitten av 1800-talet.